

Rejtektút Szabó Lőrinc személyiséglátomásában

Szabó Lőrinc egy eddig ismeretlen Szent Ágoston-fordítását próbálom elhelyezni a költő poétikájának alakulásában. Rátalálva a szöveg – a heideggeri szóhasználatból élve – rejtektútnak mondható szereplehetőségére Szabó Lőrinc szövegüniverzumában. Ugyanakkor egyéb szövegeinek sejtelmeivel összekötve, a pályakép teljességébe való beleszövődöttségére is utalhatok.¹

Mi az, amit eddig Szabó Lőrinc poétikájának leírásaiban egymást ismételve, kiegészítve, felülírva hangsúlyoztunk? „A: Rettenetes. De ne törődj vele, mert mindezen nem lehet változtatni. / B: Nem lehet változtatni? Hisz ez még rettenetesebb!” Egy beszélgetésből rögtönzött mottó 1927-ből, egy csak napilapban megjelent Szabó Lőrinc-vers bevezetője.² Aztán: „Hogy rettenetes, elhiszem, / de így igaz” – kezdi Szabó Lőrinc talán legismertebb és legvitatottabb versét a harmincas évek elején. Az alulmaradt ember kétségbeesését felvezetve.³ A modellt is megrajzolja: „s mint cellábazárt néma örült, / ki csak dühöng s ajtót nem lel sehol: / mellében futkos és ugat / egy új, vad, állati sikoly” – évtizeddel a *Nagyon fájt* megelőzve.⁴

Előfutárai az austerlitz-i csatatéren az üres égre tekintő szerepvesztett Andrej hercegig visszavezethetően Eliot Prufrockjától Gottfried Benn rákbarakbeli látomásáig, Cendrars

a transzszibériai expressz utasától Ezra Pound Mauberleyjének vívódásaiig, vagy Kavafisz barbárokra váró esettanulmány-verseitől Ady Margita-regénye személyiségvesztett tájékozódó emberéig. Trójai Hector és Hamlet királyfi helyett már a „boldog békeidőkben” (hisz 1912-es költeményeket idézek!) felfedezik az ember személyiségét megrontó perspektívtávlanságot, megaláztatást, megelőzve a huszadik század elkövetkező borzalmait. Ez az új az emberiség múltbéli történeteihez és eljövendő borzalmaihoz képest.⁵ De mindez nemcsak filozófusok képzelme, hanem fizikusok által felvetett, népszerűsített természettudományos gondolat is. Schrödinger: „De tisztán természettudományos kutatással a legkevésbé sem tudjuk meghatározni a nagy egésznek az értelmét. Minél alaposabban vizsgálódunk, annál értelmetlenebb minden. A lejátszódó színdarab nyilvánvalóan csak a szemlélődő szellemmel való kapcsolatban nyer jelentést. De hogy ez milyen kapcsolatban áll vele, arról a természettudomány csak értelmetlenségeket tud mondani: mintha éppen annak a színdarabnak a következményeként jött volna létre, amelyet éppen néz, s el is pusztul majd benne, amikor a Nap kihűl, s a Föld jég- és kősvataggá válik”.⁶ És Heisenberg: „A kvantumelmélet, mint Bohr kifejezte, arra emlékeztet bennünket, hogy az élet harmóniájának keresése közben sohase felejt-

¹ Ezzel a tanulmánnyal búcsúzom több évtizedes OTKA-pályázataim sorától, amelyekkel a Szabó Lőrinc-kutatást megalapozhattuk (legutolsóként: K 108417). A projekt pályázását tanítványom, Nagy Csilla PhD folytatja junior minőségben, magam szenior kutatóként veszek részt a Szabó Lőrinc szövegüniverzum és életpálya további kutatásában.

² SZABÓ Lőrinc, *Tízezer magyar gyermek*, Pesti Napló, 1927. ápr. 17., 66. = UŐ *Összes versei*, s. a. r. KABDEBÓ Lóránt, LENGYEL TÓTH Krisztina, Bp., Osiris, 2003 (Osiris Klasszikusok), II., 620–623.;

<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000001053&secId=0000102628> (Letöltés ideje: 2017. 05. 18.)

³ Szabó Lőrinc, *Semmiért Egészen*, Pesti Napló, 1931. máj. 24., 35. = UŐ *Összes versei*, i. m. I., 288–289.

⁴ SZABÓ Lőrinc, *Tízezer magyar gyermek*, i. m., 381.

⁵ Lásd A *Margita európai rokonai* (Literatura, 1998. 2/147–172.) c. tanulmányomat. = KABDEBÓ Lóránt, „Ritkúl és derül az éjszaka” (*Harc az elégiáért*), Csokonai Kiadó, Debrecen, 2006, 13–45.; <http://mek.oszk.hu/05600/05654/05654.htm#2> (Letöltés ideje: 2017. 06. 01.)

⁶ Erwin SCHRÖDINGER, *Válogatott tanulmányok*, ford. NAGY Imre, Gondolat, Bp., 1985, 278–280.

sük el: az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk.”⁷

A magyar költészet a Németh G. Béla felidézte önmegszólító versforma⁸ sajátos válfaját hozza létre a két világháború közötti időben, a dialogikus poétika formációt, melyben a költő egyenlő eséllyel hagyja szóhoz jutni az önmegvalósításra törekvő és az ennek lehetetlenségét konstatáló szólamot. A két szólam ugyanakkor nem zárja ki egymást, a költők nem poláris ellentétükben ragadják meg őket: ezek ugyanis feladataikat két, egymást nem metsző síkban oldják meg. Az egyik cselekvő jellegű: a vágyak síkján jelentkezik, és teljesíti önmagát, szerepeket vesz fel, és lázad a külvilág nyomása és a belső végtelen pusztulása ellen; a másik szemlélődő jellegű: a külvilág öröknek látott szövevényének tudomásulvételében, a tehetetlenségben teljesül ki, szkeptikusan beletörődik a változtathatatlanba. Nevezzük az egyik szólamot az *aktorénak*, a másikat a *nézőének*, mindkettő azonos eséllyel van jelen e versekben, a tudatban lezajló „tükörszínjáték”, a dialogikus költői paradigma egyformán szükséges szereplői. E kettő feszültségéből adódik a legmeghatározottabban a Szabó Lőrinc-lírában megfogalmazódó „Te meg a világ” szembesítésének „tükörszínjáték”-jellegű versbeli megjelenési formája, melyet szakmánk rendszerváltó konferenciáin még valaha a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen „én is kerekítem, te is kerekítéd” alapon, fúgaként műfajok szerint, majd a Miskolci Egyetemen írókra fókuszálva továbbgondoltunk.⁹

Ennek a vizsgálódásnak egy epizódja lehet, amint egy versszak értelmezését alakítva magának a dialogikus poétikai paradigmának a mibenlétére Kulcsár-Szabó Zoltán kollégámmal egy-

mással vitatkozva évtizedeken át rákérdezőnk. Magam kiindulása Szabó Lőrinc-monográfiám második kötetében a *Te meg a világ* kötet személyiséglátomását leíró fejezetében hangzik el, a védekezésre szoruló *aktor* és a kiszolgáltatottságot a maga állandóságával tudatosító *néző* szembesítésével.¹⁰ Kulcsár-Szabó Zoltán Szabó Lőrinc-monográfiájában pedig utóbb ekként definiálja ezt a „tükörszínjátékot”: „A *Te meg a világ* kevésbé az individualitás önleírását, mint inkább ennek végső lehetetlenségét tárja fel, az individuum költészet helyett az individuum válságának költészetét megvalósítva.” „[J]elezve ezzel, hogy e differencia mentén nem annyira a lírai én »alakja«, hanem annak olvashatatlansága ismerhető csak fel”.¹¹

Én már ebben a megfogalmazásban benne hallom a kétely hangját is, amely az individuum védelmére berendezkedő megalázkodó bezárkózásnak az oximoronját is sejtí: az **Egy**-nek megjelentethető **kettős** értelmezését kívánja. Nemcsak a védekezésbe szorult *aktor* állapotának jellemzését, de a *néző* figyelőállásában megjelenő keresésnek valami **egészt átfogó rálátására való sejtelmét is**. Mert csak így válik érthetővé a *Te meg a világ* kötet ikonikus versének, *Az Egy álmainak*¹² halhasonlata, mely értelmezésének eddig magam is többszörösen – sohasem teljesen sikeresnek érzetten – nekiugrottam:

Szökünk is, lelkem, nyílik a zár,
az értelem szökik,
de magára festi gondosan
a látszat rácsait.
Bent egy, ami kint ezer darab!
Hol járt, ki látta a halat,
hogyhá a háló megmaradt
sértetlenül?

⁷ Werner HEISENBERG, *Fizika és filozófia*. = *Válogatott tanulmányok*, ford. Kis István, Gondolat, Bp., 1967. Német eredetiben: „In dieser Weise erinnert uns, wie Bohr es ausgedrückt hat, die Quantentheorie daran, dass man beim Suchen nach der Harmonie im Leben niemals vergessen darf, dass wir im Schauspiel des Lebens gleichzeitig Zuschauer und Mitspielende sind.” (*Physik und Philosophie*, 1959, Ullstein Buch NR. 249., West-Berlin, 1961, 40.)

⁸ NÉMETH G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról*, = *Uő, Mű és személyiség*, Magvető, Bp., 1970, 621–670.

⁹ A konferenciák lírára és Szabó Lőrinc-re vonatkozó kötetei: „*de nem felelnék, úgy felelnék*.” (*A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*), szerk. KABDEBŐ Lóránt, KULCSÁR SZABÓ Ernő, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1992, 245 p.; *Tanulmányok Szabó Lőrincről*, szerk. KABDEBŐ Lóránt, MENYHÉRT Anna, Anonymus, [Bp.], 1997, 253 p. (Újraolvasó)

¹⁰ KABDEBŐ Lóránt, *Szabó Lőrinc személyiség-látomása az 1929–32-es versekben*, ItK, 1971. 443–465. = *Uő, Útkeresés és különbéke*, Szépirodalmi, Bp., 1974, 59–104.; http://mek.oszk.hu/05200/05232/html/kabdebo_utkereses0003.html (Letöltés ideje: 2017. 01. 01.)

¹¹ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Tükörszínjátéka agyadnak: Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*, Budapest, Ráció, 2010, 91–104.; az idézet: 101.

¹² Szabó Lőrinc, *Az Egy álmai*, Pesti Napló, 1931. március 15., 41. = *Uő Összes versei, i. m., I., 259–260.*

Ugyanis e kép grammatikai-logikai szerkezetét mindaddig teoretikusan mesterkéltnek érztem, amíg meg nem találtam a szöveg eredetét. A *Werther*-beli bolond fiú mond hasonlókat. Miként Szabó Lőrinc is éppen azzal viaskodik a vers során, hogy nem akar „bolond / szövevényben lenni szál”. Hogy mennyire fontosnak tartja ezt a művet, bizonyítja: költészetének a harmincas évek során elkövetkezett poétikai váltásait éppen e Goethe-regény alapján tudatosítja verseiben. Az évtized elején ugyanis a költészetében tisztázásra vágyó személyiségzavar megjelentetését addigi költészete meghatározó – és a magyar líratörténet egyik kiemelkedő – kötete, a *Te meg a világ* központi jelentőségű darabjának *Az Egy álmai* című versében valósítja meg, benne éppen e Goethe regényből származó extrém szöveg intertextuális feldolgozásával.¹³ A Max Stirner későbbi történeteit megelőző, Goethénél még extrémnek feltűnő és éppen ezért a narrációban csak epizodikus helyet elfoglaló személyiségképlet a Szabó Lőrinc-i költészetben Stirner ihletésére¹⁴ már központi helyet kap, a kötet emblemikus versének – és ezáltal költészete akkori poétikájának – válik meghatározó narrációs eseményévé. Majd Szabó Lőrinc a vers megjelenése után – eddigi gyakorlatát követve, lásd Baudelaire, majd Verlaine fordításköteteit – elvállalja Goethe *Werther*ének megszólaltatását is magyarul. A Goethe-szöveg Szabó Lőrinc fordításában, a vers keletkezését követően ekként hangzik¹⁵:

„– Szóval boldog volt? – kérdeztem. – Ah, bár lennék megint az! – mondotta. – Akkor olyan jól éreztem magamat, olyan könnyű, olyan jókedvű voltam, mint hal a vízben. – Heinrich! – kiáltott most egy öregasszony, aki az úton felénk tartott. – Heinrich, hol bujkálsz? Mindenütt kerestünk, vár az ebéd! – A fia? – kérdeztem, és az asszonyhoz léptem. – Igen, az én szegény fiam – válaszolt. – Nehéz keresztet mért rám az Úr.

– Mióta ilyen? – kérdeztem. – Csak fél esztendeje, hogy ilyen csendes – mondta. – Hálisstennek, hogy már ennyire van, azelőtt egy álló esztendeig dühöngött, meg is láncolták a tébolydában. Most légynek se vét, csak mindig királyokkal meg császárokkal van dolga. Olyan jó, szelíd fiú volt, segített, hogy megélhessek, gyönyörű szép volt a kezevonása, és egyszerre csak búskomor lesz, forró lázba esik, aztán őrjöngeni kezd, és most úgy van, ahogy látja az úr. Ha mind elmesélném... Félbeszakítottam beszéde árját, és megkérdeztem: – Milyen időt magasztal a fia, hogy akkoriban oly boldog volt, olyan jól érezte magát? – Szegény bolond! – Felelt szánakozó mosollyal az asszony. – Biztosan arra az időre gondol, amikor nem volt eszénél, mindig azt dicséri; azt az időt, amit a bolondokházában töltött, ahol semmit sem tudott magáról... Mint egy mennykőcsapás, úgy ért ez a közlés, valami pénzdarabot nyomtam az öreg markába, és gyorsan otthagytam őket. – Amikor boldog voltál! – kiáltottam fel, a város felé sietve. – Amikor oly jól érezted magadat, mint hal a vízben!”

Csakhogy Szabó Lőrinc verse el is válik a goethei értelmezéstől, már a huszadik század, a Bolyai utáni fizika szülötte. A „bolond szövevény” poétikai kanonizációja.

Ha pedig követem kollégám sejtését, akkor a *Werther* egyik szereplőjének, az örült fiúnak a szövegét alkalmazó képet a versben a személyiség megbomlását értelmező tudatállapot képi átgondolásaként kell elfogadjam. Olyan határhelyzetként, ahova a huszadik századi költők a személyiség elemzésben a legveszélyesebb tudati állapot rögzítése során jutottak. Szabó Lőrinc pszichológiai versszervező erejében éppen erre érzett rá. A goethei normához képest „beteg” és „bolond” szövevényként vizsgálja meg a materialistán láttatott világot. Mindenesetre ekkor a Szabó Lőrinc-i líra egyik sokat vitatott – vádolt és magyarázott – alap paradoxonához

¹³ Johann Wolfgang von GOETHE, *Die Leiden des jungen Werther* – Kapitel 2, 1772, Am 30. November, <http://gutenberg.spiegel.de/buch/3636/2>. (Letöltés ideje: 2017. 06. 03.)

¹⁴ „A címhez: én megvettem, olvastam, szerettem, sőt be is kötettem s könyvtáramban ma is őrzöm Stirnernek *Der Einzige und sein Eigentum* című munkáját.” (SZABÓ LŐRINC, *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*, szöveggond. LENGYEL TÓTH Krisztina, jegyz. Kiss Katalin, Bp., Osiris, 2001 (Osiris Klasszikusok), 339–340.; <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000001020&secId=0000098390>. (Letöltés ideje: 2017. 06. 03.)

¹⁵ GOETHE, *Werther szerelme és halála* (Második könyv, 1772. november 30.), ford. SZABÓ LŐRINC, Az Est Lapkiadó RT. és a Pesti Napló RT. kiadása, Bp., 1933, 204–206. (Filléres klasszikus regények)

jutunk: egyszerre válik önzővé és az ember példájává, a többi emberrel szembefordulóvá és az ember védőjévé. Mégis költészete differenciálódását szüli meg ez az ellentmondás. Új korszak nyílik innen költészetében. Az agresszív magány, az önzés tulajdonképpen csak egyik összetevője lírai számvetésének. A néző a körülményeket vizsgálva olyan világot fedez fel, amely az egyes embert a külső rend tagadására készíti, és védekezni csak úgy tud ellene, hogy a belső igazság, a „saját törvény” önző védelmi vonala mögé húzódik. Itt jelenik meg a tudat olvashatatlanságának állapota is. Ez ellen lázad ezekben a versekben is az *aktor* indulatával foggal-körömmel, de feloldódást nem talál. Nem is találhat, hiszen ez az agresszív magány Szabó Lőrincnek nem válasza, hanem felfedezése, amelyet minden egyes emberre jellemzőnek tart. Ennek következetes végiggondolását vállalja költészete személyiségetikai programjává (Lásd legismertebb versét, a *Semmiért Egészen* címűt). Szövegei ezt követve amennyire távolodóban lettek az eseményektől, annyira kerültek közelébe az eseményekben részt vevő emberekhez és veszélybe jutott nemzetéhez.¹⁶

Csakhogy ez a Szabó Lőrinc pályaképét időben megosztó elkülönítés csak az életműnek a költő által publikált sorrendjét követve állja meg a helyét, ugyanis éppen a költő **egész művén** átvezető „rejteketat” hagyná figyelmen kívül.

Fiatal kollegám elfogadva az intertextuális goethei szövegazonosítást, nagydoktori védésének válaszsövegében a Werther-fordítást leíró Szabó Lőrinc-verset is felidézi (*Werther fordítva és mindig*¹⁷), mint amelyben a költő „böven él a börtönbe zártság és a majdhogynem elképzelhetetlen határátlépések képzeteivel”.¹⁸ Kulcsár-Szabó Zoltánnak ezt a megfigyelését én pedig a vers keletkezésének filológiai történetével is igazolhatom, egyben pedig a költő poétikájának

időbeli megosztásának felülírásával is kapcsolhatom. Ugyanis a regényfordítás zárása és *Az Egy álmai* keletkezése idején Szabó Lőrinc csak a hal és hálóra visszaemlékező ikerképre utaló képzetét írja meg vázlatfüzete gyorsíróvázlatában,¹⁹ melyet akkor mégsem tud teljes verssé befejezni, csak jóval később („1938 jan. 9. végig megcsináltam”), amikor ráfigyel az oximoron értelmezhetőségére is: a bezártság és elszabadultság kettős szemléletének értelmére. Egyszerre kétféle világban egyenrangúan benne élni: a logika és pszichológia egymást opponáló, egymásból ki mégsem bonyolódható metafizikájához eljutni.

Mint ahogy ennek a nyomait megtalálom már a kései Goethénél is, ha ironikusan értelmezhető felhanggal is társítva – és ezt a verset, mint sajátjával rokonabbat éppen abban az időben le is fordítja Szabó Lőrinc:

Prooemion²⁰

Miféle Isten volna, aki pusztán
kintről forgatná világunk az ujján?!

Együtt kell neki áthatnia kint s bent
Mindenben magát s magában a Mindent,
hogy ami benne él s mozog s ha lehet,
tüze-szelleme sose hagyja el.

És ez már hasonlít éppen a *Werther fordítva* és *mindig* címmel befejezett *Harc az ünnepeért* kötetbeli vers későbbi hangsúlyához, ahol a címben kimondott „és mindig” éppen egy időben eddig láthatóan csak később megjelenő ars poeticához (mégpedig annak időben állandó érvényességét is felvállalva!) kapcsolná a verset. Miként azt Szabó Lőrinc a bibliai Jób beszédét magyarázó rádióelőadása szerint értelmezheti: „Jób barátai mindig úgy beszélnek, mintha az isten titokban kihallgatná őket. Jób viszont, az »Istenen belüli« lázadó, őszintén beszél.”²¹

¹⁶ KABDEBŐ Lóránt, *A Szabó Lőrinc-vers mondhatósága*, Parnasszus, 2009, tél (Szabó Lőrinc – redivivus), 77–92. = Uő, *Centrum és redivivus*, Bp., 2012, 52–53. (Parnasszus Könyvek)

¹⁷ SZABÓ Lőrinc, *Werther fordítva és mindig*, Az Est, 1938. jan. 16., 8. = Uő, *Harc az ünnepeért*, Budapest, 1938, 98–100.; Uő *Összes versei, i. m. I.*, 488–490.

¹⁸ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Válasz az opponensi véleményekre*, Bp., 13-1-09.

¹⁹ MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 4651/282.

²⁰ *Az öreg Goethe (1801–1832) : Antológia a költő öregkorának műveiből*, ford. SZABÓ Lőrinc, TURÓCZI-TROSTLER József, Kner, Gyoma, 1932, 12–13.

²¹ SZABÓ Lőrinc, *Isten és a világ I.* = Uő, *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák*, s. a. r., jegyz., utószó KEMÉNY Aranka, Osiris, Bp., 2013, 567.

Ennek, az „Istenen belüli” hangnak ugyan is megtaláltam egy rejtélyes, elrejtett szövegét Szabó Lőrinc szövegüniverzumában már jóval korábbról, 1925-ből, melyet ezzel az ajánlással ad át akkori talán legközvetlenebb barátjának: „Ascher Oszkárnak ezt a próbálkozást, kérve, hogy sose juttassa el nyomdába ezt a részben hamis, egészében igaz Szent-Ágoston-szöveget. 1925. szept. 15. Szabó Lőrinc.” Íme a szöveg, „a *Confessiones* I-IV.-alapján fogalmazva”²²:

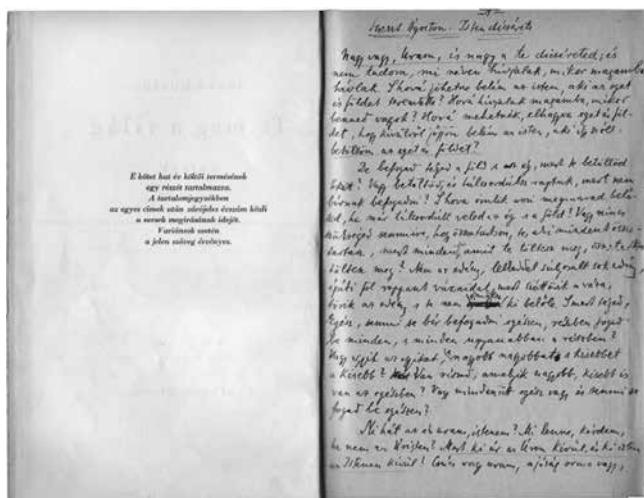
„Szent Ágoston: Isten dicsérete

Nagy vagy, Uram, és nagy a te dicséreted; és nem tudom, mi néven hívjalak, mikor magamba hívlak. S hová jöhetne belém az isten, aki az eget és földet teremtette? Hová hívjalak magamba, mikor benned vagyok? Hová mehetnék, elhagyva eget és földet, hogy kívülről jöjjön belém az isten, aki így szólt: betöltöm az eget és földet?

De befogad téged a föld s az ég, mert te betöltöd őket? Vagy betöltöd, és túlcsoordúlsz rajtuk, mert nem bírnak befogadni? S hova ömlik ami megmarad belőled, ha már túlcsoordult veled az ég s a föld? Vagy nincs szükséged semmire, hogy összetartsd, te, aki mindent összetartasz, mert mindent, amit te töltesz meg, összetartva töltesz meg? Nem az edény, lelkeddel súlyosult sok edény, építi föl roppant vázaidat, mert szét-törik a váza, törik az edény s te nem ömölsz ki belőle. S mert téged, Egész, semmi se bír befogadni egészen, részben fogad be minden, s minden ugyanabban a részben? Vagy egyik az egyiket, a nagyobb a nagyobbat s kisebbet a kisebbet? Van részed, amelyik nagyobb, kisebb is van az egészben? Vagy mindenütt egész vagy és semmi se fogad be egészen?

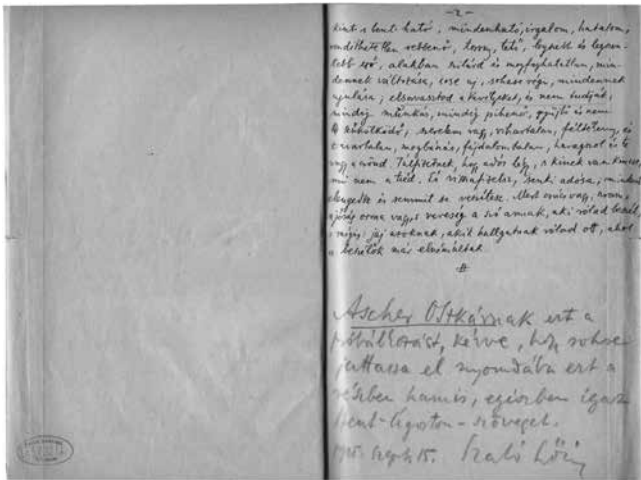
Mi hát az én uram, istenem? Mi lenne, kérdem, ha nem az Úristen? Mert ki úr az Úron kívül, és ki isten az Istenen kívül? Csúcs vagy uram,

a jóság orma vagy, kint- s bent- ható, mindenható, irgalom, hatalom, rendíthetetlen rebbenő, torony, tető, legszebb és legszentebb erő, alakban szilárd és megfoghatatlan, mindennek változása, sose uj, sohase régi, mindennek ujlulása; elsorvasztod a kevélyeket, és nem tudják; mindig munkás, mindig pihenő, gyűjtő és nem szűkölködő; szerelem vagy, vihartalan, féltékeny, és zavartalan, megbánás, fájdalomtalan, haragszol és te vagy a csönd. Túlfizetnek, hogy adós légy, s kinek van kincse, mi nem a tiéd. És visszafizetsz, senki adósa; mindent elengedsz és semmit se veszítesz. Mert csúcs vagy, uram, a jóság orma vagy, s vereség a szó annak, aki rólad beszél, s mégis: jaj azoknak, akik hallgatnak rólad ott, ahol a beszélők már elnémultak.”

És feltételezhetően ezt a szöveget csatolja az 1940 húsvétján mondott rádiós előadásába (a szemelvények nem maradtak meg), melyet így vezet fel: „Önvallomásai egyik leggyönyörűbb alkotása az önéletrajzi irodalomnak: ennek az elejéről emelünk ki most egy isten hívó és magasztaló himnikus részletet. A nehézveretű stílus szómágiája éppúgy hat benne, mint a spekuláció-

²² Az autográf tisztázata és fogalmazványa a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában, V. 3802 jelzet alatt. 1973-ban kerültek a Kézirattár állományába, szórványként, Hont Ferencről (Borbás Andrea szíves közlése). A szöveg felkínálta poétikai szereplehetőség elemzése mellett megmutattam egy református teológusnak, rákérdezve, miként olvassa ő ugyanezt a szöveget. Tófalvy Éva oly szépen olvasta válaszüzenében a szöveget, hogy azt feltétlenül meg kell osztanom írásom olvasóival is: „Érdekes, hogy Szabó Lőrinc nem akarta közölni ezt az igen mély istenismeretet (ha van ilyen egyáltalán) és hitet tükröző zsoldárját (zsoldár-parafrazisát? szabadversét?, esszéjét?) – az Istenben létező, és mégis őt kereső, gondolkozó ember vallomását, aki a bizonyosságot a »remélt dolgok valóságában« (Zsid 11,10) találja csak meg. Érdekes az is, hogy Szent Ágostont magyarra szinte csak római katolikusok fordították, Szabó Lőrinc szóhasználata mégis a református zsoldárfordítások (Károli) nyelvezetéből ered. A végét olvasva hirtelen az a benyomásom támadt, hogy nekünk üzen – a hitvallás legyen a mindenkor élő kényszere, mielőtt felhangzik a kövek kiáltása. »vereség a szó annak, aki rólad beszél, s mégis: jaj azoknak, akik hallgatnak rólad ott, ahol a beszélők már elnémultak.« A korábban elbújtatott szöveg ezzel a rádió nyilvánosságán keresztül mégis csak publikálódhatott.

ók labirintikus finomsága, az árnyalatok és ellentétek csodálatos játéka.”²³

És mellé ideidézem a gyorsírásban **szintén rejtve tartott**, Jeszenyin halála ürügyén a meghalást és az Isten-látást szonetté szövő szövegét²⁴:

Isten

Főnt mozdulatlan szem vagyok, derű és szellem, ki mindent elbűvöl.
Lent hús és tenger s a gyönyör mint édes, puha és iszonyú fűrés

jár gerincemen, rajta hegedül,
ahogy a testi szerelem
végső percei, de szüntelen,
rég szüntelen és könyörtelenül!
Hol vagyok? Ha pillám lezárul,
testem ízekre hullva száguld
zavaros, sötét, óriás körökben.

S ha lassan újra fölnézek: fölöttem
hüvösen ragyog és teremt
Isten, az Értelme és a Rend.

Ha ezeknek az elrejtetten alakított szövegeknek az ismeretében olvasom a Baránszky-Jób László figyelmeztetése²⁵ alapján eddig csak „az önzés cápája” stirneri ihletésűnek értelmezett *Az Egy álmai* című verset, akkor – továbbalakítva a Kulcsár-Szabó Zoltán „kerekítette” fűgát – az individuum újfajta védekezésének poétikáját nyitja meg, az időn és téren belüli individualista **Egy** fogalomnak egy metafizikai **Egységes** létformában való elhelyeztettségének megálmodását. Miként a véletlen következtében majd éppen utolsó versében, a *Holdfogyatkozásban* sikerül megfogalmaznia, ráutalva egész költészete poétikai rejtekútjára is: „Bár meg se moccan, rohan minden út.”²⁶ Amellyel egyben az individuum sértetlenségét is vizionálhatja: a „rettenetes”-sel szemben a „ha még lehet” mentelmi állapotát:

a mi hazánk az Egy, amely
nem osztozik:
álmodjuk hát, ha még lehet,
az Egynek álmait!

A „tragic” mellett a Yeats-i „joy”²⁷ sejtelmét abban a képzetes helyzetben, amelyben a „Nagy Bumm”-ot és az imádkozásba merültség magasztos létállapotát Szabó Lőrinc Szent Ágoston-fordításával és Jeszenyin-halál-versével egyidőben összeszövi T. S. Eliot *The Hollow Men* című versének záradékában. Megteremtve ő is a „spekulációk labirintikus finomságát”, „az ellentétek csodálatos játékát”. Szabó Lőrinc későbbi fordításában²⁸:

²³ SZABÓ Lőrinc, *Isten és a világ II.* = Uő, *Irodalmi tanulmányok*, i. m., 573.

²⁴ Melyet valaha Fried István barátom köszöntésére készült kötetben fedtem fel: Kabdebó Lóránt, *Kedves Pista Barátom!* [Szabó Lőrinc: Szergej Jeszenin utolsó éjszakája] = *Serta Pacifica: Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára*, szerk. ÁRMEÁN Ottília, KÜRTÖSI Katalin, ODORICS Ferenc és SZÖRÉNYI László. Szeged, Pompeji Alapítvány, 2004, 9–18. Lásd még: KABDEBÓ Lóránt, „Ritkúl és derül az éjszaka”, i. m., 75.

²⁵ Szabó Lőrinc-kutatásaim kezdőlépései idején, első találkozásunkkor hangsúlyosan emlegette.

²⁶ 1957. június 18-án még igali barátainak panaszkodik a költő, hogy „az első és második korrektúra közt csodálatos módon ellassult, vagy éppen megállt” a *Tűcsökzene* második, bővített kiadása. (KABDEBÓ Lóránt, *Az összegezés ideje: Szabó Lőrinc 1945–1957*, Szépirodalmi, Bp., 1980, a szerző által javított, bővített változat: <http://mek.oszk.hu/05500/05590/html/07.htm> [Letöltés ideje: 2017. 06. 03.]) Szerencsére, mert így a május 16-án véglegesített *Holdfogyatkozás* elkészülhetett, azt Domokos Mátyásnak, a kötet szerkesztőjének elküldhette, és így a vers jellegzetes záródarabjává válhatott a műnek, sőt végül is az életműnek.

²⁷ A fogalmat W. B. Yeats *The Gyres* c. verséből vettem: „Hector is dead and there’s a light in Troy/ We that look on but laugh in tragic joy.” W. B. YEATS *Selected Poetry*, s. a. r., jegyz., bev. A. Norman JEFFARES, Pan Books in association with Macmillan London, 1990, 180.

²⁸ SZABÓ Lőrinc, *Az üresek = Uő, Örök Barátaink: A költő kisebb lírai versfordításai*, s. a. r. HORÁNYI Károly, KABDEBÓ Lóránt, Bp., Osiris, 2002 (Osiris Klasszikusok), II., 824–828.

Lánc lánc eszterlanc
eszterlanc eszterlanc
fügekaktusz visz a tánc
hajnalhasadáskor.

Az eszme
és a valóság közé
a mozgás
és a tett közé
odahull az Árnyék

Mert Tied az Ország

A fogantatás
és a teremtés közé
az indulat
és a válasz közé
odahull az Árnyék

Nagyon hosszú az élet

A vágy
és a görcs közé
a lehetőség
és a megvalósulás közé
a lényeg
és az alászállás közé
odahull az Árnyék

Mert Tied az Ország

Mert Tied
Az élet
Mert Tied a

*Ez a vége a földi világnak
ez a vége a földi világnak
ez a vége a földi világnak
nem bomba, csak egy buta nyekk.*

És e vers fordításának ihletében majd a világegés és üldöztetés napjaiban maga Szabó Lőrinc is fogalmazza a *Hálaadás* című versét²⁹, amelyben megteremti a „te” meg „a világ” közötti egyensúlyi állapot felsejlő poétikai elbeszélhetőségét: „Némán feküszöm / lét s nemlét közt egy ingó küszöbön.”

Forrón, mint a könny,

buggyan ajkamra a szív, az öröm,

a hála, hogy élek, hogy voltak csodák,
hogy oly szép, oly gyönyörű a világ,

mikor
mikor

mikor minden csak játék s butaság.

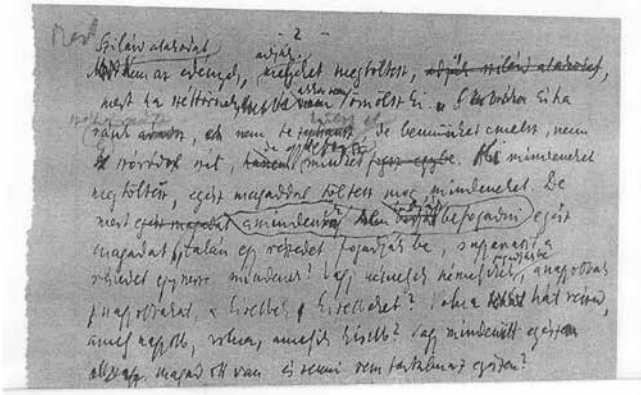
Ezeket az első olvasat szerint ok-okozati logikájú **részletek** mulandóságára figyelmeztető, a poétika iróniájával tér-időbeli **narratívává**, a „kint ezer darab” részévé **lefokozott verszárlatokat** a Szent Ágoston-i szöveg megismerése egyben a maga „Istenen belüli” létezésére is **felemelve** olvastatja.

Vagy nincs szükségem semmire, hogy összetartson, te, aki mindent összetartasz, mert mindent, amit te töltesz meg, összetartva töltesz meg? Nem az edény, lekeddel súlyosult sok edény, építi föl roppant vázaidat, mert széttörik a váza, törik az edény s te nem ömölsz ki belőle. S mert téged, Egész, semmi se bír befogadni egészen, részben fogad be minden, s minden ugyanabban a részben? Vagy egyik az egyiket, a nagyobb a nagyobbat s kisebbet a kisebb? Van részed, amelyik nagyobb, kisebb is van az egészben? Vagy mindenütt egész vagy és semmi se fogad be egészen?

Ismét idéztem a szöveget, hogy felvezesse annak fogalmazványát is, amely a fordítás során felvetődő poétikai problémákat még inkább értelmezteti:

Miként a már idézett *Isten és a világ* címmel 1940-es húsvéti és pünködsi rádióműsoraiban fogalmaz: „Akiben van fantázia, az akkor sem tud hitetlen lenni, ha annak hiszi magát. Ateista verset még nem írtak; s ahogy a modern fizika sugárzássá differenciálja az egész anyagi világot, úgy finomul szellemmé a földi matéria sok tüntetően materialista költeményben. A szerelemben és minden misztikumban mindig istennek vagy isten modifikációinak a mágnese borzongatja a költők idegeit. Még esetleges kételyük, lázadá-

²⁹ SZABÓ Lőrinc, *Hálaadás*, az 1945-ben befejezett verset végül is 1948-ban adja közre az általa is szerkesztett Válasz c. folyóiratban, 1948, szept., 655–659. = Uő *Összes versei, i. m., II.*, 292–294.

suk és panteista önistenítésük is csak új és rejtettebb kísérlet a csöndes vagy rettentő titok, az igazság megközelítésére és megvilágítására; s ebben is nem egyszer filozófusoknak és egyházatyáknak a rokonai.” Majd az egészet ezzel zárja: „Igen, a költő csak szavakat mondhat; de ezek a szavak néha az Igének, a Logosznak a szavai.”³⁰ Megadva ezzel a menekülő **Egynek az Egységbe kötő sejtelmét**.

Mindez a rejtekkútként egész költészetében jelen lévő poétikai fantázia végül is felülírhatja a materiális valóságot érzékelő narratíva Pilinszky által jellemzett összekapcsoltságát a Kant–Laplace-i „pontosan és szépen” leírható világképpel.³¹

Ehhez találja meg és rejti el poétikájából kisugárzó metaforáival, maga számára is tudatosítva találata kivételes és rejtélyes voltát, rejtekkút jellegét, „az ajtót nem lel sehol” rettenetes látomásával vitába szállva, „Furcsa ez” – felvezetéssel: 1928-ban: „Falba léptem s ajtót nyitott a fal”³², majd 1947-ben:

De, hogy a
Mindenség is csak egy Költő Agya,
ügylátszik, igaz. – ³³

Ezáltal kerül az ironikus oximoron viszonyába Szabó Lőrinc poétikájában a kimondott „Prufrock-sors” és a hallgatással a vers gyakorlatából kisugárzó „Istent hívó” reménykedés. Az egymással szembesülő aktori kétségbeesés materialista szólama így nemcsak a kétségbeejtő kép időtlen rögzítésére kényszeríti a nézőt, hanem az egészet magában foglaló **Egység** vágyképét is hordozza – már a korábbi versekben is: „mért dolgozik a test a lélekért?”³⁴ Ezért mondhatja kései versemlékeztetőjében maga a költő is, a *Vers és valóságban* erről, a *Te meg a világ* kötetbeli *Materializmus* című verséről: „...a vers éppen annyira viselhetné azt a címet is, hogy »spiritualizmus«.”³⁵ És miként a Szabó Lőrinc-i verssel szinte egyidős Eliot-i *Journey of the Magi* misztikus utazásának summázását, az **Egy** kettős értelmének összeolvasztását éppen a halál tényével értelmezve – „I should be glad of another death” – 1947. augusztus 29-én ekként fordítja utóbb Szabó Lőrinc: „Örülnék egy másik halálnak”; majd véglegesítve: „Másik halált szeretnék.”

Szintben és időben kapcsolódva a világlíra akkori – szerintem – legjelentősebb poétikai eseményeivel, a kései Rilkrétől Yeatsig, Eliottól Poundig ívelő, a lét s nemlét közt egy ingó küszöbön érzékelt „színhátékot” a „tragic joy” elégikus-ságával feltöltő korszakos poétikai formációjával.

Utólagos mottó: „Azt hiszem, az emberi agy valóban az anyag evolúciójának csúcса, legkomplexebb terméke. Ebben a formában vált alkalmassá arra, hogy befogadja a teremtő eredetű lelket, amely az emberi agyon keresztül képes megnyilvánulni az anyagi világ számára.” (Freund Tamás)

³⁰ SZABÓ Lőrinc, *Isten és a világ I.* = Uő, *Irodalmi tanulmányok, i. m.*, 566.

³¹ „...filozófiáját gyermekesnek találtam, majdnem olyan, mint hogy a világ egy nagy óra, amint lejár. Az ő világfilozófiája Kant-Laplace-nál tart.” Pilinszky János, *Jegyzetlapok* = Uő, *Publicisztikai írások*, s. a. r. Hafner Zoltán, Bp., Osiris, 1999, 274.

³² Szabó Lőrinc, *Falba léptem és ajtót nyitott a fal*, *Pesti Napló*, 1928. jan. 22., 36.; utóbb ennek a versnek az átírata lesz az 1938-as kötet címet adó vers: *Harc az ünnepért* = Uő *Összes versei, i. m.*, 441–442.

³³ SZABÓ Lőrinc, *A Tücsökzene Elképzelt halál* c. fejezetének *Búcsú* c. versszakából = Uő *ÖSSZES versei, i. m.*, II., 111.

³⁴ Szabó Lőrinc, *Materializmus*, *Pesti Napló*, 1928. máj. 20., 12.; = Uő, *Te meg a világ, i. m.*, 14–16.; = Uő *Összes versei, i. m.*, I., 234–236. A versnek ezt a kettős olvasatát katolikus teológiai szemléletből is felvetette az 2017. április 27-i, veszprémi, A tudomány kultúrája sorozatban elhangzó előadásomat követő vitában Márfi Gyula érsek.

³⁵ Szabó Lőrinc, *Vers és valóság, i. m.*, 53.

<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000001020&secId=0000098390> (Letöltés ideje: 2017. 06. 03.)